

Šindelář, Bedřich

Osvícenský absolutismus a zednářství ve střední Evropě

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická.
1986, vol. 35, iss. C33, pp. [135]-143

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101938>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

BEDŘICH ŠINDELÁŘ

OSVÍCENSKÝ ABSOLUTISMUS A ZEDNÁŘSTVÍ VE STŘEDNÍ EVROPĚ

Od 16. století došlo v Evropě postupně k vytvoření systému novodobého absolutismu.¹ Jakmile se jej zde podařilo etablovat, nabyla jeho potlačovatelská složka v některých zemích takové intenzity a bezohlednosti, takže to v umírněnějších kruzích tehdejší feudální šlechty někdy vyvolávalo nevoli a místy až odpor. Tak tomu bylo kupř. ve Francii, kde zpupnost a libovůle tamního panovníka časem vedla až k vydávání speciálních zatykačů, podepsaných králem tak říkajíc *in bianco*. Totiž osoba, které se takový a pouze částečně vyplněný zatykač — bez uvedení jména konkrétní osoby — podařilo získat, mohla tam dodatečně podle libosti vepsat jméno kohokoliv, který pak mohl být — údajně na králův přímý rozkaz — neprodleně zatčen a uvržen do vězení. Takto vypadaly neblaze proslulé a nenáviděné „*lettres de cachet*“, pomocí nichž se pak dalo napáchat tolik nepravostí a mnoho nespravedlností.

S takovým a podobným pojetím „spravedlnosti“, vyskytujícím se v řadě kontinentálních absolutních monarchií, nebyli spokojeni ani mnozí příslušníci z feudální vládnoucí třídy, natožpak představitelé měšťanstva. Vždyť nikdo z nich nemohl znát ani den ani hodinu, kdy by sám mohl nečekaně padnout za oběť rozmarům despotického panovníka a jeho oblíbenců. Přemnozí proto s pocity závidivosti sledovali vývoj ve Velké Británii, kde se od poloviny 17. století postupně zformovala konstituční monarchie buržoazního charakteru. Opírala se o zákony anglického parlamentu — jako byl zákon „*Habeas corpus*“ z r. 1679, dále zákon o právech národa z r. 1689 (*the Bill of Rights*), pak zákon o posloupnosti (*the Act of Settlement*) z r. 1701 a další —, které dosti účinně dokázaly držet na uzdě případné despotické choutky panovníka vládnoucího tehdy „hrdému Albionu“. Nemalý význam připadl kromě toho proslulému spisu „*Dvě rozpravy o vládě*“ z roku 1690, jehož autorem byl známý anglický filozof John Locke. Znalost tohoto spisu spolu s podnětnými požadavky z něho plynoucími se časem rozšířily též na evropském kontinentě.

V boji proti klasické feudální podobě absolutismu připadla pak v 18. století významná úloha vlivu a uplatňování osvícenských myšlenek. Osvícenství čerpalo v 17. a 18. století užitečné popudy do značné míry z výsledků novodobého přírodovědného bádání. K jeho předním představitelům náleželi tak vynikající vědci, jako byl Mikuláš Koperník, Galileo Galilei, Carl Linné a další.

Zvýšeným zájmem o pokrok, zejména v přírodovědném a technickém zkoumání, dostávali se osvícenci postupně do konfliktu s etablovanými církvemi, obzvláště když se na základě nových objevů pustili do boje proti náboženskému tmářství, jehož čelní reprezentanti neváhali mnohdy dosažený pokrok pranýřovat jako „dílo ďáblovů“ a podobně.

Novodobý myšlenkový kvas nutno přirozeně vidět v souvislosti s postupně narůstajícími novými výrobními silami a výrobními vztahy, jak je v rané kapitalistické formě můžeme pozorovat v období přechodu od feudalismu ke kapitalismu. Patří sem především známé snahy osvícenců směřující k nastolení vlády „říše rozumu“, snahy, které se Bedřichu Engelsovi jevily v podstatě jako „idealizovaná říše buržoazie“.² Ideové základy k této koncepci, zvláště v počáteční fázi, pocházely vlastně od jisté části nespokojených aristokratických kruhů, vyznačujících se v poměru k ostatním feudálům daleko liberálnějším způsobem myšlení. Tito nespokojenci se postupně dostávali do konfliktů s feudálně absolutistickým systémem klasického ražení, jaký se v Evropě zformoval v průběhu 16. a 17. století. Této liberální šlechtické skupině, jejíž některé představitelé možno právem označovat za disidentské křídlo aristokracie, připadla v osvícenském hnutí významná role. Projevilo se to obzvláště v tom, že jejím prostřednictvím se s osvícenskými myšlenkami postupně seznamovali přední činitelé nastupující buržoazie, kteří pak v myšlenkovém náboji osvícencství spatřovali účinný nástroj i pomocníka do boje proti feudálnímu systému a zejména proti jeho útisku a pokořování. Není proto divu, že sledovali namnoze se sympatiemi odpor aristokratických disidentů proti absolutismu. Tento odpor proti absolutismu se stal účinným pojítkem mezi oběma tábory a ve znamení tohoto společného vzdoru se spojenými silami pustily do boje proti absolutismu. Přirozeným dalším důsledkem onoho spojení byl zároveň revoluční zápas proti feudalismu. Naznačené spojení mezi disidentskou aristokracií a nastupující buržoazií mělo mít sice jen přechodný a pouze dočasný ráz, nicméně v počátečním stadiu buržoazní revoluce mu připadl značný historický význam. Vždyť takto byly prakticky síly napadeného feudálního tábora citelně zaskočeny i notně oslabeny a to pak v počáteční fázi dodávalo buržoazii velké sebevědomí a slibné šance na pozdější vítězství v revoluci.³

Zkoumání věnované objasnění širších okolností a podmínek vzniku i rozmachu osvícenského hnutí z posledních let, vynaložené od badatelů jak na Západě, tak i na Východě, upozorňuje kromě jiného také na úzkou souvislost osvícenských a zednářských snah.

Svobodní zednáři představovali v 18. století jednu z evropských tajných společností, jakých je tehdy možno zaznamenat větší počet. Patřili k nim např. rosenkreuzeři (zvaní u nás též rozikrucíáni), ilumináti, karbonáři a další. Vznik oněch tajných společností je pozorovatelný nejen ve feudálních státech, nýbrž dokonce i v prvních kapitalistických státech Evropy. Nutno je hodnotit jako důsledek svérázně se projevujícího druhu nespokojenosti s vládnoucími poměry. Ve feudálních státech se takto projevoval odpor proti absolutismu, kdežto v prvních kapitalistických zemích to bylo zase motivováno zklamáním a rozčarováním nad negativními jevy a rozpory, jaké se začaly projevovat v průběhu dalšího vývoje kapitalismu po revoluci. Vedle toho tu existovaly i další motivy ke vstupu do tajných společností, jako byla touha po dobrodružství, zvědavost a později to byla i vypočítavost kariéristů, kterým členství

v tajném bratrstvu mohlo někdy dopomoci k výhodnému a výnosnému místu atp. To se týkalo především zednářského hnutí, které probíhalo souběžně s osvěcencstvím, dosti často v úzké návaznosti a spolupráci s ním.

V této souvislosti se však musíme vyvarovat, abychom nepodlehli některým přehnaným názorům z tábora buržoazních maximalistů razících známou, avšak nesprávnou tézí — „co osvěcenc, to zednář!“. Nebylo by však správné chtít souvislosti, jaké se historicky vytvořily mezi zednářstvím a osvěcencstvím 18. století, zamlčovat anebo popírat. Je dobré si připomenout, že mezi maximalisty můžeme najít fanatické odpůrce svobodných zednářů stejně jako též naivní a nekritické obdivovatele tohoto tajného bratrstva, vyznačující se notorickým sklonem ke zveličování a okrašlování významu zednářských snah. Přestože oba tábory maximalistické observance k sobě chovají z pochopitelných pohnutek nepřátelské povity, mají přece jeden společný rys — a tím je přehánění významu zednářství; avšak jedni přehánějí jeho klady a druzí zase jeho zápory. Obojí je v rozporu s objektivní skutečností.

Jak jsme již dříve naznačili, nacházíme disidentské živly z aristokratického tábora v průběhu 18. století v těsné souvislosti s tehdy se rozvíjícím osvěcenským i zednářským hnutím. Tak například baron Montesquieu byl nejenom jeden z předních zakladatelů osvěcencství a buržoazní ideologie, nýbrž byl také zednářem. Do řad tohoto tajného bratrstva byl přijat za svého pobytu v Anglii. Pro buržoazii nabyla obrovského významu jeho teorie o potřebě rozdělit od sebe zákonodárnou, výkonnou a soudcovskou moc ve státě, aby se takto mohlo údajně zabránit zneužívání moci při výkonu vlády. Tato zásada se pak stala jakoby vývěsním štítem pro buržoazní vládní systém. Buržoazie se k tomu hlásí slovy podnes, méně již činy.

Další francouzský přední osvěcenc Voltaire náležel rovněž k disidentské části šlechty. Na jeho aristokratickou třídní příslušnost se zřídka upozorňuje. Snad proto, aby tak nebylo uvedeno v pochybnost známé tvrzení, že Voltaire byl tvůrcem ideologie zámožné buržoazie a prakticky jejím mluvčím. On totiž pocházel z úřednické šlechty a na sklonku života byl přijat mezi svobodné zednáře, a to v proslulé lóži „Les Neuf Sœurs“, která se mohla pochlubit výkvětem reprezentantů vědy a umění z předrevoluční Francie.

Kdežto J. J. Rousseau, tento význačný představitel drobné buržoazie a zakladatel revoluční teorie maloburžoazního tábora, zednářem nebyl. Proto též jeho žáci a obdivovatelé z jakobínského klubu v čele s Maxmiliem Robespierrem se po vzoru svého učitele odmítali stát zednáři. Měli k zednářskému hnutí značnou nedůvěru a mnozí z nich k němu měli vyložený odpor, který byl ostatně podložen třídně. Maloburžoazní radikálové měli totiž odpor k aristokratům, kteří ve francouzských zednářských lóžích zaujíмали vedoucí postavení. Je ostatně prokázáno, že ve francouzských zednářských lóžích z předrevolučního období jen velice neradi trpěli příslušníky drobného měšťanstva a stáli jen o bohatou buržoazii. I když se později stávalo, že bohatí kupci, řemeslníci a podnikatelé dosáhli v některých francouzských lóžích ciferne převahy, dokázali si v nich aristokratičtí členové bratrstva zachovat vedoucí postavení. Kontrolu si udržovali přesto, že propagované zednářské ideály objektivně napomáhaly více hospodářskospolečenským snahám nastupující buržoazie nežli zájmům aristokracie.⁴

Je zajímavé a při tom charakteristické, že režimy prvních tří evropských buržoazních revolucí — nizozemské, anglické a francouzské se nakonec nesta-

bilizovaly v podobě republiky, přestože všechny tyto tři revoluce dokázaly alespoň na jistou dobu prosadit republikánský režim. Republika se však pro ně stala víceméně epizodou,⁵ kdežto buržoazní monarchie se tu posléze stala prakticky stabilizačním faktorem. A nelze to proto považovat za náhodu, že se buržoazní monarchie podnes udržela v Nizozemí a v Anglii a že se dále ve Francii s menšími přestávkami udržela až do pádu Napoleona III. v roce 1870.

Není při tom bez zajímavosti, že konstituční (buržoazní) monarchie byla vlastně politickou formou, jaká v 18. století vyhovovala nejlépe představám svobodných zednářů ve Velké Británii i v Nizozemí, kde byl tento vládní systém ostatně již v plné míře realizován. Dále je pro britské poměry pozoruhodné, že se zde alespoň v počátečním stadiu novodobého zednářství (okolo roku 1717) projevuje dosti znatelný buržoazní vliv. Tak např. James Anderson, autor prvních zednářských stanov vydaných tiskem v Londýně v roce 1723, byl puritánsko-kalvínský kazatel a měšťan původem ze Skotska. Měšťanem byl též John Theophil Desaguliers, hugenotský uprchlík z Francie. Usadil se v Anglii, stal s významným odborníkem v přírodních vědách a v počáteční fázi mu připadla výrazná úloha v britském i západoevropském zednářském hnutí.

Do britských zednářských lóží a později též do francouzských začali ve stále větším počtu pronikat představitelé liberálně a osvícensky smýšlející disidentské šlechty. Jim se zanedlouho podařilo situaci v lóžích chopit do vlastních rukou a nutno to patrně přičítat hlavně jejich vlivu, že označovali konstituční monarchii za nejvhodnější, nejlepší vládní formu. Ačkoli se tu můžeme ojedinele setkat s republikánskými snahami, můžeme přece jen celkově konstatovat, že britští, nizozemští a francouzští svobodní zednáři se shodovali víceméně na konstituční monarchii vyhovující nejlépe jejich zednářsko-osvícenským představám. I v této podobě naznačené představy napomáhaly objektivně buržoazním snahám nastolit, popřípadě upevnit moc a vládu zvitězivšího kapitalismu v té které části západoevropského prostoru, přestože mnozí zednáři z aristokratických řad si takovéto důsledky nedokázali patrně v patřičné míře sami ještě uvědomit.

Při tom ovšem nemůžeme o tajných společnostech 18. století paušálně tvrdit, jako by v politickém ohledu všechny bez rozdílu propagovaly pouze konstituční monarchii. Tak například ilumináti, kteří později měli značný vliv na vývoj svobodného zednářství, zvlášť ve střední Evropě, označili při svém založení v roce 1776 za politický cíl svého tajného bratrstva nastolení republiky.⁶ Pro své republikánské politické cíle se pak ilumináti jevíli představitelům feudálního světa jako nebezpeční podvrtníci a revolucionáři. Na druhé straně však mnohdy nedokázali ilumináty odlišovat od svobodných zednářů, a proto je šmahem a neprávem považovali za zednáře. Je nicméně fakt, že někdy bylo vskutku velice obtížné chtít precizně rozlišit ilumináta od svobodného zednáře, obzvláště když ilumináti v osmdesátých letech 18. století dostali příkaz, aby se nepozorovaně vetřeli do zednářských lóží, ideově je infiltrovali a zároveň předstírali oddanost zednářským ideálům. A to vše mělo probíhat při respektování zednářského mravního kodexu, aby se takto hnutí tajného zednářského bratrstva stalo přitažlivým příkladem pro osoby stojící mimo okruh zasvěcenců zednářského společenství.⁷

Nicméně zase fámy, připisující členům zednářského bratrstva v 18. století

přísnou kázeň a vysokou mravní úroveň, neodpovídaly vždy skutečnosti, a možno je proto nezřídka zařadit spíše do oblasti zbožných přání nežli do sféry životních realit.

Výslednicí veškerého zednářského snažení v konfrontaci s neúprosnými a tvrdými podmínkami v třídně rozděleném světě byl nakonec skličující poznatek, že ony ušlechtilé a překrásné hlavní zednářské ideály ztroskotávaly zpravidla na prostých realitách charakterizujících každodenní život, jako je lidské sobectví, závist, chytračení, touha po obohacování se, kariérismus a tak podobně. Z takto vzniklých rozporů mezi zednářskými ideály a mezi výsledky v denní praxi se nezřídka rodilo obrovské zklamání, které leckterého zednáře posléze přivedlo k rozhodnutí se zednářským hnutím se prostě rozejít.

Do říše bajek náleží namnoze další fáma o domněle vysoké disciplinovanosti a soudržnosti u příslušníků zednářského bratrstva uskutečňované nejen v rámci jednotlivých zemí a státních útvarů, nýbrž také v mezinárodním měřítku. I když se zednáři teoreticky o něco podobného skutečně pokoušeli, v praxi jejich snažení ztroskotávalo. Ztroskotávalo na hašteřivosti, nesvornosti a na jiných lidských slabostech známých z denního života, které pronikly i za dvěře a do tajuplných zasedacích síní zednářského bratrstva. Tak jisté nesrovnalosti kupř. vznikaly z ambic anglických zednářů, jaké chovali k zednářským lóžím vzniklým nově v přilehlých zemích evropského kontinentu. Podobně ctižádostivé touhy vedly zase některé přední francouzské lóže, aby pod svůj patronát a vlastně pod kontrolu dostaly lóže v řadě německých států a v širším středoevropském prostoru. Toto usilování o vybudování mocenských pozic naráželo proto u vedení postižených lóží na neporozumění, ba nezřídka až na odpor. Z toho pak pramenily časté rozmišky, za nichž se základní zednářské představy o rovnosti a všelidském bratrství ocitaly nejednou v nesnázích. Vzájemné intriky se tu nezřídka dostávaly do zcela nechutných podob, což pak odpůrcům a nepřátelům zednářského hnutí značně usnadňovalo jejich protizednářský boj.⁸

K tomu ještě přistupovaly rozpory s představiteli ostatních tajných společností, jako byli rosenkreuzeři, ilumináti a další. Situaci kromě toho zkomplikovaly ještě rozkolné tendence, které se projevíly uvnitř samotného zednářského hnutí, a to v průběhu druhé poloviny 18. století. Byly to rozpory vzniklé mezi stoupenci „svatojánského“ a „skotského ritu“. Jádro sporu se odehrálo ve Francii okolo tzv. „skotských mistrů“. Toto hnutí nemělo se Skotskem nic společného kromě názvu. Skotští mistři a skotský ritus byli zprvu převážně francouzskou záležitostí.⁹ Vzniklá krize se však o něco později postupně rozšířila do ostatních evropských končin, kromě jiného i k nám.¹⁰ Tak od roku 1778 se kupř. v zednářském hnutí v Praze projevil vliv tohoto „skotského ritu“. Tento ritus zde nebyl hladce přijímán, nýbrž narážel zde u některých členů zednářského bratrstva na odpor. Mezi odpůrce této novoty patřil též Ignác rytíř Born, významný pražský zednář a proslulý geolog a mineralog. Po svém trvalém odchodu do Vídně začal projevovat sympatie k iluminářskému hnutí. Podobně smýšlel též mikulovský rodák, čelný zednářský a osvícenecký činitel ve Vídni a Bornův úzký spolupracovník, Josef šlechtic Sonnenfels. Spolu s ním též vídeňský básník a divadelník Jan Křtitel šlechtic Alxinger a řada dalších.¹¹ Takový vývoj přirozeně vyhovoval iluminářským snahám usilujícím o infiltraci zednářských lóží v mocnářství. Jejich snahy však nebyly bez překážek a potíží.

Již dříve jsme upozornili, že politickým ideálem západoevropských zednářů byla konstituční monarchie a že k jeho vzniku do značné míry přispěl anglický a nizozemský vzor. Odlišně se však tyto věci projevily ve střední Evropě, kde se politickým ideálem pro většinu zednářů stal osvícenský absolutismus. Stalo se tak zřejmě pod vlivem třídních poměrů vládnoucích v zednářských lóžích v našem prostoru, kde se feudalismus cítil stále ještě dosti pevně v sedle. Těto skutečnosti se zde pak šlechtičtí členové zednářstva snažili využít k tomu, aby život v lóžích kontrolovali prakticky oni, a to i tehdy, kdy se v poměru k měšťanským příslušníkům lóže ocitli v početní menšině. Vlivní příslušníci feudální třídy — bylo mezi nimi ostatně i několik korunovaných hlav! — razili totiž zásadu, že humanitním zásadám zednářského učení ve středoevropském a též ve východoevropském prostoru nejlépe vyhovuje osvícenský absolutismus.¹² To znamená taková vláda, která se od předchozího klasického feudálního absolutismu odlišuje v tom, že např. ve střední Evropě zavádí v náboženské oblasti toleranci, v právní sféře ruší středověkou torturu a zároveň končí s hrozným pronásledováním domnělých čarodějnic. Venkovskému lidu pak zrušením nevolnictví přináší citelné úlevy a nastupujícímu měšťanstvu poskytuje lepší možnosti ke zbohatnutí, kromě jiného též umožněním jeho zvýšené účasti na manufakturním podnikání a podobně. K polidštění starého absolutismu v osvícensko-zednářské podobě, tedy k jeho přeměně v poněkud snesitelnější a přijatelnější formu — v osvícenský absolutismus, byli nakloněni tak význační zednáři ze špiček tehdejší feudální aristokracie, jako byl pruský král Fridrich II. anebo císař František I., manžel Marie Terezie. Uvedená okolnost je zároveň pádným argumentem proti tvrzení některých autorů, hlavně z vyhraněně klerikálních a fašistických kruhů, kteří s oblibou ztotožňují zednářské lóže s funkcí jakýchsi „generálních štábů“ specializovaných na rozpoutání a vedení buržoazních revolucí.¹³ Nic přece nemohlo být takovému Fridrichovi II. nebo Františkovi I. vzdálenější a cizejší, než tužba po buržoazně revolučních převratech! Ostatně, až na několik málo výjimek, které potvrzují obecně platné pravidlo, bylo zednářské úsilí v 18. století zaměřeno v jádře proti sociální revoluci a toužilo naopak svých cílů dosáhnout pomocí trpělivého přesvědčování a cestou nenásilných reforem. Je proto neoprávněné chtít zednáře 18. stol. prezentovat světu jako revolucionáře; taková čest jim prostě nenáleží.

Císař Josef II., který na rozdíl od svého otce Františka I. zednářem nebyl,¹⁴ měl však k zednářstvu, zvláště v prvé polovině své vlády, celkem dobrý vztah a měl v těchto kruzích dobré přátele pracující na významných místech v monarchii. Snažil se všemožně získat podporu zednářského bratrstva a zainteresovat je na budování osvícenského absolutismu v celém mocnářství. Dosazoval proto zednáře na významná místa ve státní správě. Svěřil jim např. prakticky cenzuru nad literární a uměleckou činností, která ještě za vlády jeho matky byla jasnou doménou jezuitů. Proto se v kulturní a umělecké činnosti za Josefovou vládu objevily neklamné rysy liberalizace.¹⁵

Pro středoevropské poměry osmdesátých let 18. století je dále charakteristické, že osvícenskému absolutismu zde podporu poskytovali rovněž ilumináti, přestože jejich zakladatel, Adam Weishaupt, za politický cíl tohoto svého hnutí původně označil republiku. V tomto ohledu ilumináti projeвили v rakouském mocnářství jistou dávku přizpůsobivosti. Dávali takto najevo, že forma osvícenského absolutismu, jak ji propagovali svobodní zednáři, je pro ně rovněž přijatelná.

O souvislostech zednářství s osvícenským absolutismem ve střední Evropě, zejména v osmdesátých letech 18. století, dnes již sotva můžeme pochybovat a nemělo by se to zamlčovat.¹⁶ Na druhé straně by ovšem bylo zase nežádoucí propadnout nadměrnému zveličování zednářského vlivu na vznik osvícenského absolutismu, jak to činí část buržoazní historiografie na Západě. Musíme si dobře uvědomit, že zdaleka ne každý osvícenec býval tehdy zároveň také zednářem. Lze v této souvislosti nanejvýš připustit, že pouze někteří osvícenci — a občas i někteří prominenti z jejich řad — byli zároveň také členy zednářského bratrstva. Zároveň je při tom dlužno zdůraznit vážné pochybnosti o reálnosti a uskutečnitelnosti hlavních zednářských cílů vyjádřených ve vybudování rovnosti a ve sbratření všech lidí na světě. Vždyť v podmínkách třídně rozděleného světa se ukázaly nedostižnými a jako holá utopie. Nicméně i při tomto nezdaru a marném toužení možno o zednářských snahách povědět, že svým způsobem přece jen představovaly jistý přínos k vývoji lidského pokroku. Došlo k tomu zejména v důsledku toho, že zednáři kromě jiného propagovali s oblibou a zaujetím výsledky moderní vědy a techniky. Tímto počínáním bezděky, objektivně podporovali rozvoj výrobních sil směřujících pozvolna ke kapitalismu, a tedy odvozené dále — k buržoazní revoluci. Zednáři si to sami subjektivně většinou neuvědomovali. Avšak zároveň si při tom musíme nezbytně uvědomit, že zednáři tím, že podporovali vývoj osvícenského absolutismu, postavili novému rozvoji výrobních sil do cesty zároveň závažnou překážku, když zrušení nevolnictví, vyhlášení tolerančního patentu, usnadnění přístupu měšťanstva k manufakturnímu a jinému podnikání, jakož i další úlevy prakticky zmírnily a snížily na jistý čas ve společnosti stav napětí. Následoval pak dočasný útlum v oblasti třídního boje a vedlo to dále k oddálení momentu buržoazní revoluce, k němuž u nás a ve střední Evropě vůbec mohlo dojít teprve v roce 1848. Takže osvícenský absolutismus, tento produkt osvícenských i zednářských snah, pomohl takto na jistý čas ohroženému a zkomirajícím již feudalismu ve středoevropském prostoru z úzkých. Dokázal vlastně jeho mocenské pozice na dobu asi sedmdesáti let ještě konzervovat a uchránit před neodbytným koncem po tento čas. Z toho plyne historické poučení, jak rozporně dovedou některé jevy v dějinném vývoji zapůsobit. Je nám to zároveň příkladem pro to, jak se někdy může v historickém dění projevit kontinuita i diskontinuita v jednom sledu a kterak se materialistická dialektika odráží v konkrétní vývojové etapě dějinného vývoje. Zároveň můžeme konstatovat, že přes původní potíže a komplikace dokázala se i v tomto případě nakonec prosadit obecně platná zákonitost historického vývoje, že totiž společenský pokrok možno sice někdy dočasně přibrzdit, nikdy mu však nelze zabránit, aby posléze zvítězil.

Poznámky

¹ K otázkám jeho vzniku srv. např. mé statě: *Třídně politické aspekty absolutní monarchie v 16.—18. století, ČSČH, 1976, s. 265—283; The Bronze Rock of State Power and its Problems, Historica, 20, 1980, s. 59—94.*

² K. Marx — B. Engels: *Spisy*, sv. 20, Praha 1966, s. 42.

³ Srv. můj článek: *O úloze spojení z řad disidentské šlechty v prvních třech evropských buržoazních revolucích*, in: *Dějiny socialistického Československa*, 6, Praha 1983, s. 77—91.

⁴ Srv. k tomu bližší v mém článku: *Francouzská buržoazní revoluce a svobodní zednáři*, SPFFBU 1985, C 32. — Zednářem byl např. hrabě Mirabeau, špičkovým funkcionářem francouzského zednářstva byl vévoda Filip Orleánský a někteří další.

⁵ Trvalým stabilizačním faktorem se však republika stala pro Spojené státy americké, přestože i zde se po vítězství revoluce projevil též tendence nahradit zde republiku monarchií, které se však nedokázaly prosadit. Republika byla politickým ideálem pro americké zednáře, z nichž se mnozí aktivně angažovali v americkém revolučním dění, jako byli např. G. Washington, B. Franklin a další.

⁶ Zakladatel tohoto hnutí, Adam Weishaupt (1748—1830), profesor církevního a světského práva na jezuitské univerzitě v bavorském Ingolštatu, byl odchovancem jezuitů, jejichž metody se mu však časem zprotivily. Viděl v nich hlavní překážku, aby se nově osvícenské myšlenky mohly rozšířit i v Bavorsku, a proto mělo iluminátské hnutí tak silně protijezuitské zaměření. Sám však od jezuitů převzal jejich strohous disciplínu a tvrdě ji uplatňoval ve svém tajném bratrstvu. Weishaupt toho kupodivu zprvu o zednářství mnoho nevěděl. Jakmile se iluminátsví rozšířilo v Bavorsku, Německu a v zemích západní i střední Evropy, dostali ilumináti příkaz pronikat tam do zednářských lóží a ovlivňovat je v iluminátských intencích. Podporou osvícenských myšlenek si však zednářství i iluminátsví byly velice blízké; sr. Boos, H.: *Geschichte der Freimaurerei. Ein Beitrag zur Kultur- und Literatur-Geschichte des 18. Jahrhunderts*, 2. Aufl. Aarau 1906, s. 300—304; Balázs, E. H. — Ischreyt, H.: *Beförderer der Aufklärung in Mittel- und Osteuropa. Freimaurer, Gesellschaften, Clubs*, Berlin (West), s. 13, 78, 110; Hass, L.: *Wolnomularstwo w Europie Środkowo-Wschodniej w XVIII i XIX wieku*, Wrocław etc. 1982, s. 162, 172. Srv. též mou stať: *Zednářství v Čechách a na Moravě v 18. století a jeho vztah k osvícenství*, in: *Sborník historický* 32/1985.

⁷ Praxe však nezlídka ukázala, že postulat vysoké mravní dokonalosti dosti často ztroskotával na lidských slabostech. Stával se kamenem úrazu podobně, jak to můžeme pozorovat po staletí u mnohých věfických řady církví a vyznáni, kteří se tak často prohřešují proti ustanovením a zákazům té které církve atp.

⁸ Řadu zajímavých podrobností k tomu najdeme ve sborníku příspěvků: Balázs, E. H. — Ischreyt, H.: *Beförderer der Aufklärung*, s. 9—68 aj. Srv. k tomu můj článek: *Tajné bratrstvo rosenkreuzerů, svobodní zednáři a ilumináti ve vztahu k osvícenství v 18. stol. u nás*, in: *ČMM* 1985.

⁹ Bližší k tomu uvádí Chevalier, C. H.: *Maçons écossais au XVIIIe siècle*, Annales historiques de la Révolution française, 1969, s. 393—409; Balázs, E. H. — Ischreyt, H.: *Beförderer*, s. 14—16. — Skotský ritus si za obřadní barvu zvolil rudou, kdežto svatojánský ritus modrou. V oněch barvách byly pak také vyzdobeny místnosti v zednářské lóži. Skotský ritus se kromě jiného vyznačoval vyšším počtem stupňů v zednářských hodnostech, než jaké byly obvyklé u svatojánského ritu.

¹⁰ Skotský ritus se začal prosazovat u nás v Praze od roku 1778; Straka, C.: *Reforma pražských zednářských lóží r. 1778*, ČČH, 31, 1925, s. 113—140.

¹¹ Balázs, E. H. — Ischreyt, H.: *Beförderer*, s. 78, 80. — Za svého působení ve Vídni stanul Born v čele významné lóže „Zur wahren Eintracht“ mající její ve svých řadách výkvět představitelů z vědecké i umělecké sféry. Podobala se v tom známé pařížské lóži Les Neuf Sœurs; srv. Balázs, E. H. — Ischreyt, H.: *Beförderer*, s. 78—80.

¹² Srv. k tomu Hartung, F.: *Der Aufgeklärte Absolutismus*, Historische Zeitschrift, 180, 1955, s. 15—42; Just, L.: *Stufen und Formen des Absolutismus*, Historisches Jahrbuch, 80, 1961, s. 143—159; Walder, E.: *Zwei Studien über den aufgeklärten Absolutismus*, Schweizer Beiträge zur allgemeinen Geschichte, 15, 1957, s. 134—171. Z našich autorů o tom psal Bělina, P.: *Teoretické kořeny a státní praxe osvícenského absolutismu v habsburské monarchii*, ČSČH, 1981, s. 879—905, k zednářským souvislostem zde však autor v patřičné míře nepřihlédl.

¹³ Srv. k tomu bližší v mém článku cit. výše v pozn. 4.

¹⁴ Když kupř. Ignác Born císaře vyzval, aby následoval příkladu svého otce a stal se rovněž zednářem, dostalo se mu od císaře zamítavé odpovědi (Wurzbach, C.: *Biographisches Lexikon* . . . Bd. 2, Wien 1857, s. 72). Josef měl k Bornovi a k mnoho dalším zednářům dobrý, někdy až přátelský vztah, a očekával za to od nich podporu svých politických snah. Později došlo mezi císařem a zednáři k vážnému nedorozumění a k ochlazení vzájemných vztahů. Důsledkem toho bylo, že Josef pomocí zvláštního výnosu postavil od ledna 1786 zednářské hnutí prakticky pod svou kontrolu, což pak mezi zednáři v celé monarchii vyvolalo velké rozčarování.

¹⁵ Řadu cenných podrobností k tomu uvádí Grossegger, E.: *Freimaurerei und Theater*

1770—1800. *Freimaurer Dramen an den k. k. privilegierten Theatern in Wien*, Wien, Köln, Graz, 1981.

¹⁶ Četné údaje k tomu najdeme kupř. ve sborníku E. H. Balázsové a v knize L. Hasse cit. výše v pozn. č. 6.

DER AUFGEKLÄRTE ABSOLUTISMUS UND DAS FREIMAURERWESEN IN MITTELEUROPA

Die in Westeuropa tätigen Freimaurer pflegten als ihr politisches Ideal meistens die konstitutionelle Monarchie zu betrachten. Wogegen die aus Bayern stammende Illuminatenbewegung sich für die Republik als die aus ihrer Sicht beste Regierungsform einsetzte. Eine grundsätzlich andere Einstellung ist jedoch hiebei unter den Freimaurern in Mitteleuropa feststellbar. Diese hielten nämlich den aufgeklärten Absolutismus für die beste politische Form, die für sie in Frage kam. Es ist allerdings dabei interessant festzustellen, daß die in österreichische Freimaurerlogen meistens unbemerkt eingedrungenen Illuminaten sich den freimaurerischen politischen Vorstellungen hinsichtlich des aufgeklärten Absolutismus anzupassen verstanden und sich ebenfalls für diese Staatsform ausgesprochen haben. Diese Form von Beherrschung kann man zwar im Vergleich zum klassischen Feudalabsolutismus als einen gewissen Fortschritt betrachten — vgl. beispielsweise die eingeführte Toleranz im Religionswesen, die Abschaffung der Leibeigenschaft, der Tortur, der Hexenverfolgungen u. dgl. Andererseits brachte sie jedoch eine zeitweilige Eindämmung des Klassenkampfes mit sich, bewirkte somit eine beachtliche Terminverschiebung der bürgerlichen Revolution, welche hier infolgedessen erst im Jahre 1848 erfolgen konnte.

